

ОКУПАЦІЙНИЙ УРБИЦИД: МІСЬКИЙ ДОСВІД І ПОВСЯКДЕННІ ПРАКТИКИ НАСЕЛЕННЯ (ПРИКЛАД ХЕРСОНА, УКРАЇНА)

***Дар'я МАЛЬЧИКОВА, Ігор ПИЛИПЕНКО**

*Херсонський державний університет, Україна
darina1378@gmail.com

Анотація: Війни, окупаційні режими та всі інші форми політичного насильства мають багатовимірний та сингулярний вплив на усі сторони людської життєдіяльності. У просторово-часовому вимірі об'єктами першочергового захоплення під час військових інтервенцій завжди є міста. Концепція урбіциду як специфічної насильницької політики проти міст виокремлює прямі чи опосередковані деструктивні наслідки для фізичної, просторової структури міста, міського досвіду і міської ідентичності. Стаття присвячена аналізу змін у функціонуванні м. Херсон і повсякденних практиках його населення, спрямованих на виживання під час окупації. Визначено, що впродовж окупації до міста було застосовано один із «м'яких» сценаріїв непрямого урбіциду з вибірковим терором населення та економічним занепадом міста. Постокупаційний урбіцид має вже всі ознаки більш жорсткої моделі прямого урбіциду через постійні обстріли міста, численні пошкодження інфраструктури, подальше погіршення демографічної структури і психо-емоційного стану містян. У числі ключових викликів співіснування містян з окупантами виділено: 1) мілітаризація міського простору та повсюдне відчуття безправності з кричущими порушеннями прав людини; 2) відсутність доставки гуманітарних вантажів, припинення діяльності місцевого бізнесу, банківської системи і введення в обіг російського рубля; 3) ліквідація систем доступу до українського зв'язку і ЗМІ, окупація інформаційного простору і трансформація міської ідентичності; 4) масовий виїзд населення з окупованого міста. У процесі дослідження узагальнено стратегії реагування населення на виклики воєнного часу і окупаційного режиму. Під впливом обмежень режиму воєнної окупації населення міста актуалізувало та виробило специфічні безпекові, адаптаційні, альтруїстичні, комунікаційно-інфраструктурні повсякденні практики. В стані активної фази бойових дій під час сучасного широкомасштабної військової інтервенції росії, саме така трансформація повсякденних практик населення стала підґрунтям механізмів виживання, підтримки морального духу та забезпечення громадянського опору.

Ключові слова: війна, окупація, урбіцид, місто, повсякденні практики, Херсон.

OCCUPATION URBICIDE: URBAN EXPERIENCE AND EVERYDAY PRACTICES OF THE POPULATION (A CASE OF KHERSON, UKRAINE)

***Daria MALCHUKOVA, Ihor PYLYPENKO**

*Kherson State University, Ukraine
darina1378@gmail.com

Abstract: Wars, occupation regimes, and all other forms of political violence have a multidimensional and singular impact on all aspects of human life. In the spatial and temporal dimension, cities are always the primary targets of military interventions. The concept of urbicide as a specific violent policy against cities identifies direct or indirect destructive consequences for the physical and spatial structure of the city, urban experience, and urban identity. The article analyzes the changes in the functioning of Kherson and the everyday practices of its population aimed at surviving the occupation. It is determined that during the occupation, one of the «soft» scenarios of indirect urbicide was applied to the city with selective terror of the population and economic decline of the city. The post-occupation urbicide has all the signs of a more severe model of direct urbicide due to the constant shelling of the city, numerous damages to infrastructure, and further deterioration of the demographic structure and psycho-emotional state of the city's residents. The coexistence of citizens with the occupiers has been identified as one of the key challenges: 1) the militarization of urban space and a widespread sense of disenfranchisement with blatant human rights violations; 2) the absence of humanitarian aid deliveries, the cessation of local business, the banking system, and the introduction of the Russian ruble; 3) the elimination of access to Ukrainian communications and media, the occupation of the information space, and the transformation of urban identity; 4) the massive departure of the population from the occupied city. The study summarizes the strategies of the population's response to the challenges of wartime and the occupation regime. Under the influence of the restrictions of the military occupation regime, the city's population has actualized and developed specific security, adaptation, altruistic, communication and infrastructure everyday practices. In the active phase of hostilities during russia's current large-scale military intervention, this transformation of everyday practices has become the basis for mechanisms of survival, moral and civil resistance.

Key words: war, occupation, urbicide, city, everyday practices, Kherson.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2022.88.6-15>

UDC: 316.334.56:341.223.14(477.72)"364"

Постановка проблеми. Світові і локальні війни завжди спричиняли суттєвий дослідницький інтерес до різних сторін впливу воєнних дій на життєдіяльність цивільного населення (Weissbrodt, 1987; Abujidi & Verschure, 2006; De Schaepdrijver, 2012; Lubell, 2012), зокрема до основного результату будь-якої військової інтервенції – окупації і зміни політичної системи завойованої держави (Razmietaiiev, 2019). У просторово-часовому вимірі важливо, що об'єктами безпосереднього захоплення і встановлення окупаційного режиму в першу чергу завжди були міські простори через їх цінність міст як осередків політичного, освітнього та культурного життя спільноти і найбільш значущих медійних об'єктів (Shaw, 2008; De Schaepdrijver, 2014). Війни, окупаційні режими та всі інші форми політичного насильства прямо чи опосередковано впливають на фізичну та просторову структуру міста, а людський досвід порушеного війною міста через колективну пам'ять мешканців, втрату символів ідентичності набуває нових ознак і нових вимірів (Abujidi & Verschure, 2006; Arai-Takahashi, 2012). Окупація міст під час світових воєн мала багато спільних рис із сучасними окупаційними режимами під час конфліктів низької інтенсивності, і мала спільну динаміку з режимами імперської експансії (De Schaepdrijver, 2012). В цей же час, у дослідженнях останніх десятиріч, присвячених проблемам збройних конфліктів і військової окупації (De Schaepdrijver, 2014), обмежено представлено пов'язані з цим виклики для цивільного населення і трансформацій у його повсякденних практиках. Разом з тим, повсякденне життя людей у XXI сторіччі наповнене новими інфраструктурними, інноваційно-комунікаційними цифровими технологіями, які стають невід'ємними атрибутами повсякденних практик населення і визначають нові виклики, що потребують окремого дослідження і уваги.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Деструктивні форми воєнного політичного насильства визначають різноманітні економічні, просторові, естетичні та соціальні втрати первісного, історичного характеру міського ландшафту шляхом фізичного знищення міського простору (Musiaka *et al.*, 2021), а окупація (незалежно від того, відбувається вона під час чи після збройного конфлікту) змінює міський досвід через політичне, інформаційне, соціально-економічне, культурне насильство і втрату міської ідентичності (Abujidi & Verschure, 2006). Сучасний концептуальний розподіл окупаційних режимів (продлонгована, трансформаційна, гуманітарна та опосередкована окупації) визначає домінуючий тип взаємодії і політики окупантів (Roberts, 2006; Gilder, 2017; Razmietaiiev, 2019) і здійснює пошук нових нормативних рамок встановлення окупантами влади на підконтрольних територіях, компромісів між базовими обмеженнями Гаазької доктрини окупації

та реальною політикою акторів окупаційних режимів.

Разом з тим, проблематика впливу війни на міста і містян у XXI сторіччі у вимірах реального фізичного, соціально-економічного, політичного втручання і впливу аналізується переважно через призму концепції урбіциду як специфічної насильницької політики й стратегії деструкції міського простору та міст (Safier, 2001; Graham, 2004; Shaw, 2008; Coward, 2009; Sharp, 2016; Wright, 2016; Mezentsev & Mezentsev, 2022 тощо). З огляду на тривалість широкомасштабного вторгнення вже майже рік і активний опір силам загарбників з боку армії та цивільного населення, обґрунтовується (Clements-Hunt, 2022), що саме урбіцид продовжуватиме визначати російську тактику в Україні.

Беззаперечно, що військові дії і окупація спричиняють багатомірний та надпотужний вплив на цивільне населення, (De Schaepdrijver, 2014), а особливо на його спосіб життя у разі довготривалих воєнних дій, впровадження окупаційних чи колоніальних режимів (Golańska, 2022). В соціології повсякденності (Shiuts & Lukman, 2004) основними факторами формування способу життя визначають вік, стать, освіту, соціальний та економічний статус, культурно-релігійні, етнічні та психологічні особливості. Системоформуюче значення при цьому має місце проживання, а сучасними рисами повсякденних практик є посилення мінливості та індивідуалізація (Provotar *et al.*, 2019). Дослідження повсякденних практик населення в окупації часів II Світової війни (Stiazhkina, 2019) свідчать, що саме зміни у повсякденних практиках населення, зокрема, жіночого, сформовані специфічні ресурси та стратегії виживання стали підґрунтям життя за умов окупації. Сучасні дослідження впливу сингулярності суспільства на суспільні перетворення і повсякденні практики українського населення у контексті подій 2013-2014 років (The Singularity State..., 2017; Malysh, 2018) показали, що паралельно з адаптаційними повсякденними практиками у суспільстві значного поширення набули і альтруїстичні практики, спрямовані на учасників бойових дій. Проте ці результати стосувалися населення підконтрольної території України, а дослідження трансформації повсякдення на окупованих і анексованих територіях не проводилося.

На сучасному етапі в новинному контенті, соціальних мережах і відкритих Інтернет-джерелах сьогодні наявні численні свідчення тих, хто перебував чи перебуває на тимчасово окупованих територіях України (<https://transparentcities.in.ua/en/news/mista-v-okupatsii-nova-kakhovka>, <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/what-you-should-know-about-life-occupied-areas-ukraine>, <https://www.youtube.com/watch?v=vtKQcC-I3CQ> тощо). Ці свідчення очевидців, включно з рефлексією особистого досвіду перебування авторів в Херсоні під час окупації протягом майже 5 місяців, зумовили постановку

таких дослідницьких питань:

- Яку модель окупаційного режиму було застосовано до міста під час військової інтервенції?

- Які виклики для населення спричинила окупація? Які зміни відбулися у функціонуванні окупованого міста і повсякденних практиках населення?

- Який міський досвід сформував окупаційний режим в Херсоні протягом 8,5 місяців?

Враховуючи вищезазначене, **метою роботи** став аналіз змін у функціонуванні м. Херсон і повсякденних практиках його населення, спрямованих на виживання під час окупації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 2014 році, вперше за історію незалежного існування з 1991 року, Україна зазнала воєнної інтервенції та окупації державних територій з боку іншої країни. З 24 лютого 2022 року розпочалося і триває зараз широкомасштабне воєнне вторгнення, під час якого окупаційним режимом різної тривалості було охоплено більше майже 20% території України (рис. 1.). Херсонська область зазнала найбільш швидкої, масштабної і всеохоплюючої окупації в результаті військової агресії росії у 2022 році – майже всю територію регіону було окуповано в перші дні війни (рис. 1.), а місто Херсон стало єдиним обласним центром, який зазнав окупації з 24 лютого 2022 року. У експертних оглядах і дослідженнях (Mezentsev & Mezentsev, 2022; Mukhailova, 2022) акцентовано, що при реалізації різних моделей окупації міських громад в Україні їх загальною рисою є урбіцид як провідна стратегія захоплення влади і встановлення окупаційного режиму. Відповідно до тактики

окупантів під час військової інтервенції Михайлова О. (2022) пропонує визначати три сценарії урбіциду, які протягом 2014–2022 рр. реалізовує російська федерація в Україні:

1) Донецький сценарій – урбіцид з вибірковим терором населення під гаслом боротьби «з нацизмом», економічним занепадом міста, вивезенням населення до росії під приводом евакуації. Під час повномасштабного вторгнення 2022 р. за таким сценарієм відбувався окупаційний урбіцид в Херсоні, Бердянську, Мелітополі та інших містах окупованого півдня і сходу України.

2) Маріупольський сценарій – майже тотальний урбіцид із немотивованими втратами, пограбуваннями, гвалтуваннями, тортурами, приниженнями цивільного населення і іноді повною фізичною руйнацією міського простору. Це сценарій в містах на лінії фронту, в зоні безпосередніх бойових дій, під час якого населення опиняється в ролі живого щита, коли евакуація вкрай ускладнена або неможлива. Цей сценарій було зrealізовано в Ізюмі, Бахмуті, Бородянці, Бучі тощо.

3) Харківський сценарій – до нього російська армія вдається, коли окупувати місто не вдалося. Урбіцид здійснюють через обстріли, які призводять до руйнацій, пошкодження інфраструктури, зміни демографічної структури, впливу на психо-емоційний стан містян. Такого руйнування від початку вторгнення у 2022 році зазнавали Нікополь, Миколаїв, Запоріжжя, Дніпро. Після деокупації правобережної частини Херсонської області і Херсона, саме за цим сценарієм розпочався «постокупаційний» урбіцид міста.

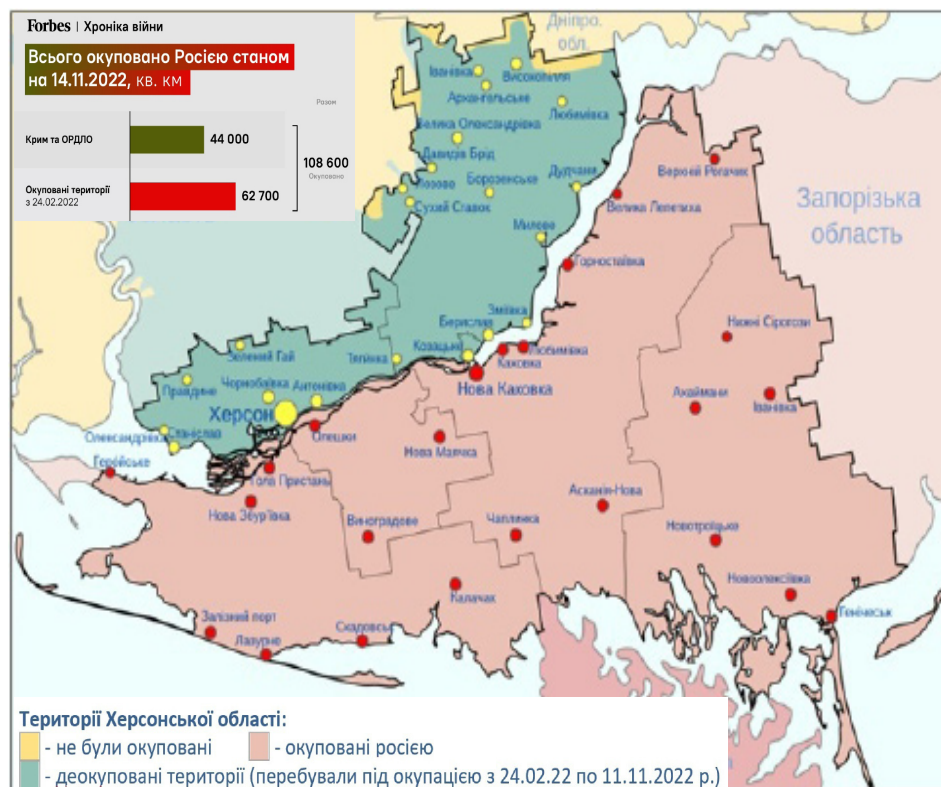

Рис. 1. Стан окупації територій Херсонської області (з 24.02.22 по 15.12.2022 р.)
(джерело: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Russian_Occupation_of_Kherson_Oblast.svg)

Користуючись функціональним підходом, через призму причин і масштабів урбіциду, Mezentsev & Mezentsev (2022) акцентують такі напрямки руйнування міст і міських просторів:

- **прямий урбіцид**, що проявляється у знищенні символічних і повсякденних звичайних місць як фізичних структур;

- **непрямий урбіцид**, спричинений найчастіше окупацією міст і втратою його жителями міської ідентичності;

- **відкладений урбіцид** через наратив (не) повернення в окуповані міста жителів і руйнування колективного людського досвіду місця.

Відзначимо, що міський досвід окупаційного урбіциду Херсона протягом 8,5 місяців показав зміни у проявах політики урбіциду залежно від змін політики окупантів і їх кроків у намаганні встановити на захоплених територіях окупаційну владу і інтегрувати окуповані території до складу росії.

Військово-політична окупація міста тривала від перших днів війни, коли відбувалися бойові дії у передмісті Херсона і в межах окремих районів міста під час його захоплення російською армією до 25 квітня, коли офіційно було захоплене приміщення міської ради і призначено міське керівництво від окупаційного режиму. Цей етап мав своїми наслідками численні прояви прямого урбіциду – фізична руйнація інфраструктури міста, загибель цивільних громадян, перешкоджання пересуванню містом і пограбування (рис. 2).

Особливості і наслідки окупаційного урбіциду оцінити значно важче, адже численні виклики, спричинені спробами окупантів адмініструвати місто та інтегрувати окуповані території до складу росії, населення міста додало непередбачуваними способами, змінюючи свої повсякденні практики і гнучко формуючи механізми виживання.

До ключових викликів співіснування містян з окупантами можна віднести:

1. *Мілітаризація міського простору та повсюдне відчуття безправності з кричущими порушеннями прав людини.*

На окупованих територіях згідно норм міжнародного гуманітарного права мають забезпечуватися права людини, перш за все право на життя (Weissbrodt, 1987; Watkin, 2012), а тривалий характер окупації підсилює важливість поваги та дотримання прав людини (Koutroulis, 2012). Імплементация таких принципів являє собою справжній виклик, якщо захист цивільного населення в сучасних збройних конфліктах у містах є пріоритетом для збройних сил (Durhin, 2016), що було продемонстровано протягом усього періоду окупації міста з боку Збройних сил України, коли мінімізація супутньої шкоди для цивільного населення досягалася запровадженням дуже точних процедур наведення на ціль і навіть прийняття тактики, спрямованої на те, щоб вивести традиційні бойові дії з міста.

Разом з тим, від початку вторгнення росія повністю ігнорує міжнародне гуманітарне право, а розгорнута кампанія урбіциду ґрунтується на логіці колективного покарання (Clements-Hunt, 2022), спрямованого проти цивільного населення та побудованої інфраструктури, від якої залежить його життя. За таких умов афективні виміри міського досвіду окупації мали найбільший вплив на трансформацію повсякденних практик населення. І хоча фоновим нарративом, який описує притаманний більшості жителів окупованого Херсону психо-емоційний стан, було відчуття постійного страху викрадення чи фізичної розправи, Херсон став одним з найактивніших осередків партизанського руху і формування проукраїнського громадського опору (<https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-rukh-oporu-pivden-okupatsiya-kherson-melitopol-enerhodar/32201172.html>).

Нещодавні дослідження зв'язків просторів афекту та емоцій з географією війни та безпеки (Anderson, 2010) свідчать, що моральний дух та народна підтримка можуть бути дієвим механізмом виживання і опору.

В умовах, коли вже за перші 5 днів силового захоплення міста і впродовж всього наступного періоду окупації була фактично повністю

Рис. 2. Прямий урбіцид в результаті військового силового захоплення міста (фото: Д. Мальчикова, березень 2022 року)

зруйнована система соціальних інститутів і надання адміністративних послуг, самоорганізація руху опору, масового волонтерського руху стала найголовнішим фактором відносної стабілізації ситуації в місті і запобіжником соціально-гуманітарної катастрофи.

2. *Відсутність доставки гуманітарних вантажів, припинення діяльності місцевого бізнесу, банківської системи і введення в обіг російського рубля.*

У перші тижні окупації, коли Херсон було фактично блоковане для будь-яких перевезень, населення міста відчуло тотальний дефіцит товарів різних груп першої необхідності: хлібо-булочні і молочні вироби, товари побутової хімії і особистої гігієни, усі види палива, медикаменти тощо (рис. 3). Місцеві підприємства, зорієнтовані на довізну сировину, фактично змушені були припинити свою діяльність, окремі з них організовували поширення своєї продукції як гуманітарної допомоги в усіх районах міста.

Всупереч будь-яким нормам міжнародного гуманітарного права (Geneva Convention IV..., 1949; Convention Against Torture ..., 1984;), не зважаючи на численні звернення України, міжнародної спільноти, Товариства Червоного хреста, за весь час окупації міста не було створено жодного офіційного зеленого гуманітарного коридору для евакуації цивільного населення, доставлення медикаментів, продуктів чи інших товарів першої необхідності. (Lubell, 2012)

Після відкриття на початку березня руху по Антонівському мосту і відновлення транспортного зв'язку з лівобережною частиною Херсонської області ситуація з забезпеченням продуктами харчування суттєво поліпшилася, перш за все завдяки поставкам сільськогосподарської продукції місцевих товаровиробників. В умовах неможливості вивезення молодих овочів на традиційні ринки збуту за межами області, цінова політика на цей сегмент товарів відзначалася непропорційно низькими цінами (заниження ціни в 3-5 разів порівняно з аналогічними цінами на підконтрольній території). Разом з тим, всі інші товари, поставки яких здійснювалися з території російської федерації і анексованого Криму, відзначалися непропорційно завищеними, у 3-5 разів, цінами.

Наприкінці квітня ситуація з наявністю медикаментів і непродовольчими товарами першої необхідності стала критичною, а введення в обіг російського рубля як платіжного засобу з несправедливим обмінним курсом у травні 2022 року спричинила чергову хвилю соціально-економічної дестабілізації (рис. 4). Цей етап фактично соціально-економічної окупації визначив чергові трансформації у повсякденних практиках населення і спричинив чергову хвилю відтоку населення з окупованого міста.

3. *Ліквідація систем доступу до українського зв'язку і ЗМІ, окупація інформаційного простору і трансформація міської ідентичності.*

Вже 4 березня 2022 року окупанти захопили міську телевежу і зупинили трансляцію українського теле- і радіомовлення, в той же день відбулася перша дводенна спроба відключення доступу до українських мереж мобільного зв'язку. 30 квітня відключення зв'язку через українських мобільних операторів вже відбулося майже на 2 тижні, а з 1 червня окуповані території Херсонщини повністю було переключено на локальні мобільні мережі російського мобільного зв'язку (рис. 5а). Паралельно відбувалася окупація інформаційного простору через нав'язування нарративу невідворотності перебування окупантів в місті і регіоні (рис. 5б). «Окупація почуттів», або сенсорні технології політичного насильства сьогодні визнані не менш вагомими, ніж окупація території та будівництво стін, контрольно-пропускних пунктів та інших способів створення видатності та ексклюзивності режиму окупанта (Shalhoub-Kevorkian, 2017). Звичайно, здійснити оцінку масштабів урбіциду внаслідок такого міського досвіду вкрай складно.

Під час окупації Херсона також відбулися інші непередбачувані зміни символічного простору міста – окупаційною владою було викрадено тисячі цінних музейних експонатів та творів мистецтва з художнього і краєзнавчого музеїв, собору та численні архівні документи національного архіву, а також демонтовано і вивезено історичні пам'ятники, що формували міську ідентичність, незважаючи на російсько-імперський і радянський періоди їх встановлення (рис. 6).

Рис. 3. Зникнення товарів першої необхідності і черги до продуктових магазинів (фото: Д. Мальчикова, 12 березня 2022 року)

Рис. 4. Стан наявності медикаментів (фото з вітрини аптеки), цінова політика російського супермаркету і припинення діяльності мережевого українського мас-маркету (фото: Д. Мальчикова, травень 2022 року)

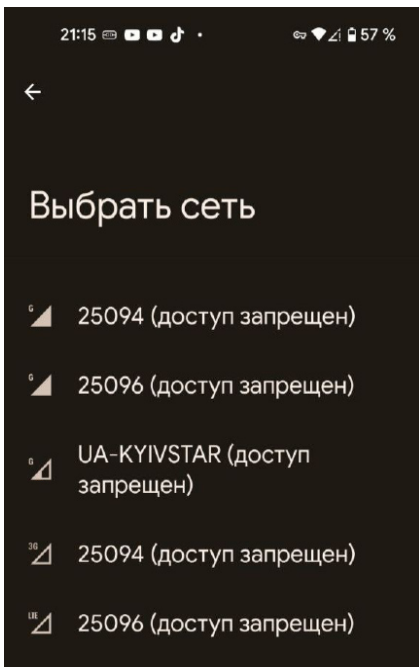

Рис. 5а. Ліквідація доступу до українських операторів мобільного зв'язку та підготовка до включення окупаційних мереж (Скріншот екрана мобільного телефону, І. Пилипенко, 11 червня 2022 року)

Рис. 5б. «Окупація почуттів» і зміна міської ідентичності (джерело: <https://www.kp.ru/daily/27463/4668757/>, 27 жовтня 2022 року; * На місці супермаркету «Сільпо» (Херсон, проспект Ушакова) відкрито російський супермаркет «Сытный маркет»)

Рис. 6. Викрадені російськими окупантами пам'ятники Федору Ушакову, Олександрові Суворову та Григорію Потьомкіну (джерело: <https://www.kp.ru/daily/27463/4668757/>, 27 жовтня 2022 року)

Цікаво, що більшість міських жителів у ході особистого спілкування і в дописах соціальних мереж активно дискутують вивезення пам'яток як можливість реновації символічного простору міста і формування нової міської ідентичності.

4. Масовий виїзд населення з окупованого міста.

З оцінками статистичного обліку напередодні війни кількість жителів Херсонської міської громади становила близько 330 тис. населення, зокрема у місті проживало майже 290 тисяч (Malchukova, 2021). На середину лютого 2023 року, за оцінками фахівців в Херсоні залишається від 30 до 60 тисяч мешканців або від 10 до 20% чисельності населення на 24.02.2022. Масові виїзди населення з окупованого міста відбувалися неорганізованими «коридорами», які в залежності від інтенсивності і географії військових дій постійно змінювалися. Перший коридор існував до кінця березня і проходив через села Станіслав та Олександрівка на Миколаїв вдовж узбережжя Дніпро-Бузького лиману. Після активізації бойових дій на цій ділянці фронту, приблизно до 25 квітня 2022 року виїзд проходив за маршрутом вдовж правого берега річки Інгулець через місто Снігурівка і далі на Баштанку. Після 25 квітня коридор виїзду змістився на лівий берег Інгульця і проходив через село Давидів Брід на Кривий Ріг. Приблизно з 10 травня залишився єдиний варіант виїзду на лівобережжі на підконтрольну територію України через місто Василівку Запорізької області, який з перервами проіснував до грудня 2022 року. Паралельно з цим, майже весь період окупації міста, тривав виїзд через територію АР Крим, який на території російської федерації, розгалужувався на два основних напрямки – північний (до країн Балтії) і південний (до Грузії). Значна частина населення неофіційно виїжджала цими маршрутами, користуючись можливістю неконтрольованого виїзду чоловіків призовного віку. Саме ця частина населення фактично не підлягала обліку з боку державної міграційної служби України і не була зафіксована на контрольно-пропускних пунктах підконтрольної частини України, тому говорити про відносно точну оцінку масштабів втрати населення вкрай важко. Окупаційна влада запровадила облік осіб, що лишаться окупованих територій, лише в середині травня. Слід відзначити, що існування зазначених маршрутів евакуації мало неофіційний характер, всі, хто евакуювалися робили це на свій розсуд, ризикуючи життям, іноді в очікуванні виїзду протягом кількох тижнів.

Зазначені виклики воєнного часу і окупації майже докорінно змінили спосіб життя міського населення. У повсякденних практиках населення мирного часу панувала (Provotar, 2019) відтворувальна, екзистична, трудова, культурна, громадська діяльність, а також дозвілля, відпочинок, споживання. Вперше стан сингулярності українського суспільства (The Singularity State..., 2017) спричинили події 2013-2014 років (Революція Гідності, анексія АР Крим, окупація частин Донецької і Луганської області). Ці події

окрім виняткових геополітичних, історичних і соціально-економічних результатів мали своїми наслідками наскрізні суспільні перетворення і нові явища у соціальній структурі, процесах, повсякденних практиках і стратегіях реагування населення (Malysh, 2018). Зокрема, дослідники (The Singularity State..., 2017; Malysh, 2018) акцентують в числі основних трансформацій повсякденних практик населення поширення практик економії при одночасному зростанні залучення до волонтерської і благодійної діяльності. Широкомасштабне військове вторгнення 24 лютого 2022 року визначило зовсім інші масштаби і виміри сингулярності українського населення, як в зонах безпосередніх бойових дій, окупації так і у тилкових регіонах. В стані активної фази бойових дій, в світлі викликів, що визначають життя на окупованих територіях, проведення повноцінного соціологічного дослідження впливу поточного стану сингулярності суспільства на повсякденні практики населення в окупації фактично неможливе. Тому авторами здійснено спробу узагальнити, яким чином міський досвід 8,5 місяців окупації визначив трансформацію повсякденних практик населення.

Загалом, можна виділити 4 групи повсякденних практик, що було актуалізовано або вироблено під впливом обмежень і викликів окупаційного режиму:

1) *Безпечні практики*. У щоденних загрозах життя і здоров'ю в умовах воєнного стану і окупаційного режиму новими повсякденними практиками «фізичного виживання» населення стали:

- використання сховищ і вміння визначати найбільш безпечні місця в квартирі, найбезпечніші маршрути пішохідного і автомобільного пересування (в обхід блокпостів);

- пристосування робочого і життєвого повсякденного графіку до комендантської години і особливостей роботи соціальних, комунальних установ, закладів сфери обслуговування (переважний режим роботи до 14-15 години дня);

- перевірка змісту мобільного телефону перед виходом на вулицю і видалення зображень, українського патріотичного контенту з папок смартфонів;

- реанімація, відновлення старих телефонів для повсякденного використання поза домівкою з сімкартами телефонних мереж окупантів.

2) *Адаптаційні практики*. Період окупації визначив певне розшарування населення міста на окупантів, для яких життєвий простір розширюється, і окупованих, для яких життєвий простір звужується за рахунок зниження рівня доступності окремих повсякденних практик. Такий стан зумовив кардинальні зміни сприйняття оточуючої дійсності окупованого населення, перегляд пріоритетів, формування нових стратегій щоденної поведінки і зміни у практиках побутової, сімейної і професійної щоденної рутини. До адаптаційних практики, що представляли собою більшою мірою практики «соціально-економічного виживання», можна віднести:

- практики економії на продуктах, речах базового вжитку і створення їх запасів;

- практики зміни соціальних ролей і розширення повсякденної функціональності, або «поєднання непеєднуваного» – до усталених професійних, сімейних ролей і обов'язків додається непередбачуваний, зумовлений викликами воєнного часу, додатковий функціонал (рис. 7);

- практики нетрадиційного використання мобільного банкінгу для отримання готівки в умовах відсутності в обігу достатньої грошової маси і закриття відділень банківських установ, пріоритетного обрання закладів з обслуговуванням банківських карток;

- соціальна практика колаборації – використання нових соціально-політичних обставин як каналу соціальної мобільності чи кар'єрного ліфту (Zubchenko, 2022) тими, хто не планує виїжджати, і не хоче зводити контакти із новою «державою» та її «посадовцями» до рамок фізичного виживання.

3) *Альтруїстичні практики* волонтерства, добротинності взаємодопомоги і підтримки:

- практики безпосередньої волонтерської допомоги і взаємодії (переказ коштів, передавання продуктів, речей медикаментів);

- практики організації волонтерських центрів і координації волонтерського руху;

- практики волонтерської інформаційно-комунікаційної підтримки – надання вільного відкритого доступу до інтернету з особистого роутера в умовах ліквідації або обмеження доступу з боку окупантів до мобільного та інтернет зв'язку, допомога літнім людям в опанування цифрових технологій.

4) *Комунікаційно-інфраструктурні практики*. Зв'язок є ключовою і надважливою складовою життя в окупації, яка дозволяла залишатися «видимим» для родини, друзів, колег, а також

підтримує моральний дух та забезпечує відчуття долученості до української спільноти, країни. Зв'язок – це наявність інформації про хід бойових дій, про маршрути виїзду з окупації та їх особливості. Саме тому численні повсякденні практики населення були спрямовані на пошук можливостей залишатися «на зв'язку» попри всі спроби окупантів запровадити інформаційний і комунікаційний локдаун. Акцентуємо, що для застосування і поширення таких практик надважливими виявилися цифрові компетентності населення. В числі провідних комунікаційно-інфраструктурних практик:

- використання потенціалу внутрішнього роумінгу національних мереж України;

- застосування гаджетів як джерел інтернету для персонального і колективного користування;

- актуалізація або вироблення навичок використання цифрової картографії, що стало масово необхідним під час самостійної евакуації будь-яким маршрутом;

- максимальний перехід на дистанційний режим роботи, віддалене виконання службових обов'язків (можливості, форми і методи дистанційної роботи були відпрацьовані на карантинних Ковіду, тому можна сказати, що для груп, які працювали в дистанційній формі раніше, запровадження цієї практики відбулося просто і швидко);

- створення численних локальних каналів обміну інформацією і моральної підтримки в соціальних мережах і мобільних застосунках.

Зауважимо, що в стані активної фази бойових дій під час сучасного широкомасштабної військової інтервенції росії, саме така трансформація повсякденних практик населення стала підґрунтям механізмів виживання, підтримки морального духу та забезпечення громадянського опору.

(a)

(б)

(в)

Рис. 7. Зміни соціальних ролей і повсякденної функціональності

(фото: Д. Мальчикова, березень-квітень 2022 року)

(a) - здійснюють закупівлю і завантаження для потреб волонтерського центру університету водій автопарку і декан факультету; (б) – робочий кабінет одночасно з основним призначенням стає волонтерським простором і місцем повсякденного дозвілля і занять дітей; (в) – приклад широко поширених об'яв пошуку заробітку

Висновки. Війни, окупаційні режими та всі інші форми політичного насильства мають багатовимірний та сингулярний вплив на усі сторони людської життєдіяльності, проте у просторово-часовому вимірі об'єктами першочергової військової інтервенції стають міста. Специфічну насильницьку політику проти міст описує концепція урбіциду, яка виокремлює прямі чи опосередковані деструктивні наслідки для фізичної, просторової структури міста, міського досвіду і міської ідентичності. Дослідження міського досвіду Херсону протягом 8,5 місяців окупації, аналіз змін у функціонуванні міста і повсякденних практиках його населення, дозволяє акцентувати такі висновки:

1) Впродовж окупації до міста було застосовано один із «м'яких» сценаріїв непрямого урбіциду з вибіркоким терором населення та економічним занепадом міста. Постокупаційний урбіцид має вже всі ознаки більш жорсткої моделі прямого урбіциду через постійні обстріли міста, численні пошкодження інфраструктури, подальше погіршення демографічної структури і психо-емоційного стану містян.

2) У числі ключових викликів співіснування містян з окупантами виділено чотири основні: мілітаризація міського простору та повсюдне відчуття безправності з кричущими порушеннями прав людини; відсутність доставки гуманітарних вантажів, припинення діяльності місцевого бізнесу, банківської системи і введення в обіг російського рубля; ліквідація систем доступу до українського зв'язку і ЗМІ, окупація інформаційного простору і трансформація міської ідентичності; масовий виїзд населення з окупованого міста.

3) Під впливом обмежень і викликів режиму воєнної окупації населення міста актуалізувало та виробило специфічні безпекові, адаптаційні, альтруїстичні, комунікаційно-інфраструктурні повсякденні практики. В стані активної фази бойових дій під час сучасного широкомасштабної військової інтервенції росії, саме така трансформація повсякденних практик населення стала підґрунтям механізмів виживання, підтримки морального духу та забезпечення громадянського опору.

References:

- Abujidi, N. & Verschure, H. (2006). Military occupation as urbicide by «Construction and Destruction». The case of Nablus, Palestine. *Arab World Geographer*, 9, 126-154.
- Anderson, B. (2010). Morale and the affective geographies of the 'war on terror.' *Cultural Geographies*, 17(2), 219-236.
- Arai-Takahashi, Y. (2012). Preoccupied with occupation: Critical examinations of the historical development of the law of occupation. *International Review of the Red Cross*, 94(885), 51-80.
- Clements-Hunt, A. (2022) Russia's Campaign of Urbicide in Ukraine. *The New Lines Institute for Strategy and Policy*. URL: <https://newlinesinstitute.org/power-vacuum/russias-campaign-of-urbicide-in-ukraine/>
- Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, opened for signature Dec. 10, 1984, 1465 UNTS 85 [hereinafter Convention Against Torture].
- Coward, M. (2009). *Urbicide: The Politics of Urban Destruction*. London: Routledge.
- De Schaepdrijver, S. (2012). Military occupations, 1914–1945. In R. Chickering, D. Showalter, & H. Van de Ven (Eds.), *The Cambridge History of War* (pp. 236-256). Cambridge: Cambridge University Press.
- De Schaepdrijver, S. (2014). Populations under occupation. In J. Winter (Ed.), *The Cambridge History of the First World War* (pp. 242-256). Cambridge: Cambridge University Press.
- Durhin, N. (2016). Protecting civilians in urban areas: A military perspective on the application of international humanitarian law. *International Review of the Red Cross*, 98, 177-199.
- Geneva Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (Aug. 12, 1949). International Committee of the Red Cross.
- Gilder, A. (2017). Bringing Occupation into the 21st Century: The effective implementation of occupation by proxy. *Utrecht Law Review*, 13(1), 60-81.
- Golańska, D. (2022). Slow urbicide: Accounting for the shifting temporalities of political violence in the West Bank. *Geoforum*, 132, 125-134.
- Graham, S. (2004). Postmortem city. *City*, 8(2), 165-196.
- Koutroulis, V. (2012). The application of international humanitarian law and international human rights law in situation of prolonged occupation: Only a matter of time? *International Review of the Red Cross*, 94(885), 165-205.
- Lubell, N. (2012). Human rights obligations in military occupation. *International Review of the Red Cross*, 94(885), 317-337.
- Malchykova, D. (2021). Participatory budgeting practices and civic activism for urban space renovation: the case of Kherson. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*, 85, 38-48,
- Malysh, L. (2018). Reflection of the State of Singularity of Society in the Daily Practices of the Population of Ukraine. *Ukrainian Sociological Journal*, 17(1-2), 229-235 [In Ukrainian]. [Малиш Л. Відзеркалення стану сингулярності суспільства у повсякденних практиках населення України. *Український соціологічний журнал*, 2018, 17(1-2), 229-235].
- Mezentsev, K. & Mezentsev, O. (2022). War and the city: Lessons from urbicide in Ukraine. *Czasopismo Geograficzne*, 93(3), 495-521.

Musiaka, L., Sudra, P. & Spórna, T. (2021). Spatial Chaos as a Result of War Damage and Post-War Transformations. Example of the Small Town of Węgorzewo. *Land*, 10, 541.

Mykhailova, O. (2022) Urbicide - the strategy of the Russian occupiers in the Russian-Ukrainian war. *National Institute for Strategic Studies* [In Ukrainian]. [Михайлова, О. Урбіцид – стратегія російських окупантів в російсько-українській війні. *Національний інститут стратегічних досліджень*] URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/urbitsyd-stratehiya-rosiyskykh-okupantiv-v-rosiysko-ukrayinskiy-viyni>

Provotar, N., Melnychuk, A., Gnatiuk, O. & Denysenko, O. (2019). Changing everyday practices in suburban spaces: a methodology to investigate local trends. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*, 81, 34-41. [In Ukrainian]. [Провотар Н., Мельничук А., Гнатюк О., Денисенко О. Мінливі повсякденні практики у приміських просторах: методика дослідження місцевих трендів. *Економічна та соціальна географія*, 2019, 81, 34-41].

Razmietaiev, A. (2019). Modern occupation regimes: overview of conceptual interpretations, *Modern society: political sciences, sociological sciences, cultural sciences*, 1(17), 169-188. [In Ukrainian]. [Разметаєв А.С. Сучасні окупаційні режими: огляд концептуальних інтерпретацій. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*, 1(17), 169-188]

Roberts, A. (2006). Transformative Military Occupation: Applying the Laws of War and Human Rights. *American Journal of International Law*, 100(3), 580-622.

Safier, M. (2001). Confronting “urbicide”. *City*, 5, 416-429.

Shalhoub-Kevorkian, N. (2017). The Occupation of the Senses: The Prosthetic and Aesthetic of State Terror, *The British Journal of Criminology*, 57(6), 1279-1300.

Sharp, D. (2016). Urbicide and the Arrangement of Violence in Syria. In: *Beyond the Square: Urbanism and the Arab Uprisings* (pp. 118-140) Publisher: Urban Research.

Shaw, M. (2008). New Wars of the City: Relationships of “Urbicide” and “Genocide”. In: *Cities, War, and Terrorism: Towards an Urban Geopolitics* (pp. 141-153).

Shiuts, A. & Lukman, T. (2004). *Structures of Living Universe*. Kyiv: Ukrainian Centre for Spiritual Culture. [In Ukrainian]. [Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту. Київ: Український Центр духовної культури, 2004, 558 с.]

Stiazhkina, O. (2019). *Stigma of Occupation: Soviet Women of the 1940s in Self-Vision*. Kyiv: Dukh i Litera. [In Ukrainian]. [Стяжкіна, О. Стигма окупації: Радянські жінки у самобаченні 1940-х років. Київ: Дух і літера, 2019, 384 с.].

The Singularity State: Social Structures, Situations, and Everyday Practices (2017). Makeiev, S., Oksamytna, S., Domaranska, A., Ivanov, O. Kostiuchenko, T., Malysh, L., Martsenyuk, T., Stukalo, S.; Ed. by S. Makeiev and S. Oksamytna. Kyiv: NaUKMA. [In Ukrainian]. [Стан сингулярності: соціальні структури, ситуації, повсякденні практики / С. Makeєв, С. Оксамитна, А. Домаранська, О. Іванов, Т. Костюченко, Л. Малиш, Т. Марценюк, С. Стукало; За ред. С. Makeєва і С. Оксамитної. Київ, НаУКМА, 2017, 180 с.]

Watkin, K. (2012). Use of force during occupation: Law enforcement and conduct of hostilities. *International Review of the Red Cross*, 94(885), 267-315.

Weissbrodt, D. (1987). Humanitarian Law in Armed Conflict: The Role of International Nongovernmental Organizations. *Journal of Peace Research*, 24(3), 297-306.

Wright, J. L. (2016) Urbicide: The Ritualized Killing of Cities in the Ancient Near East, in Saul M. Olyan (ed.), *Ritual Violence in the Hebrew Bible: New Perspectives*. New York, online edn, Oxford Academic.

Zubchenko, O. (2022), Collaborationism in the temporarily occupied territories of Southern Ukraine: a sociological aspect. *NTUU «KPI» Bulletin. Political Science. Sociology. Law*, 3(55), 15-23. [In Ukrainian]. [Зубченко, О. С. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях Півдня України: соціологічний аспект // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право, 2022, 3(55), 15-23]